

תשובה בעניין נר חנוכה ובעניין ברכת הגומל למהר"ם חביב

רבי משה בן חביב מגדולי דור דעה ומרבני ירושלים הנודעים [תי"ד – תנ"ן], ושימש בה כראשון לציון לאחר פטירת גיסו רבי משה גלאנטי (המג"ן) בשנת תמ"ט. הוא נודע בספריו שמות בארץ, גט פשוט, עזרת נשים, שחלק מהם נדפס כמה וכמה פעמים. חיבורו "פני משה" על ירושלמי זרעים נדפס ע"י מכון ירושלים, בשנת תשנ"ד. לאחרונה יצא לאור ספר דרושים שלו, דרשות מהר"ם חביב, ע"י מכון חכמת שלמה, ירושלים, תשנ"ט. לפי דברי הרחיד"א בספרו שם הגדולים, חלק ניכר מתשובותיו אבדו ביים. כיום ידועים כמה כתבי יד של תשובותיו. במשך הדורות נדפסו שני ספרים המכילים תשובות שלו (קול גדול, ירושלים, תרס"ז; וכן בסוף ספר דבר שאול, ירושלים, תרפ"ו). בימינו נדפסו תשובותיו על אבן העזר, מהד' ר"ד יהודיוף, ירושלים, תשמ"ב. התשובות שלפנינו נמצאות בכ"י סינסינטי 158 (בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ס' 17139), שיש בו אוסף קטן מתשובותיו של מהר"ם חביב. תודתי נתונה להנהלת שתי הספריות על הרשות לפרסם ולצלם את כתב היד. ברצוני להבהיר פרט מסויים ביחס לשאלה אודות חנוכה. המדובר כאן הוא שנותנים את החנוכה בדלת ממש, ולא בפתח. עובדה זו מתבררת בהמשך התשובה, בקטע המתחיל "אבל מטעם אחר". המעיין באותו קטע יראה שלא ניתן להסביר את דברי דבינו אלא בכך שהחנוכה תלויה על הדלת. מנהג זה ידוע לנו כבר בתקופת מהר"ם מרוטנבורג במאה ה"ג: "כשהייתי בצרפת ראיתי את מורי ה"ר שמואל שלא היה לו מקום אחורי הדלת והדליק נרות של חנוכה והיה קובע אותם [ב]דלת עצמה" (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, קרימונה, שי"ז, סי' קעז, דף נח ע"א). עובדה זו נזכרת גם במרדכי סי' רסו. מאוחר יותר נזכר העניין בלבוש או"ח סי' תרע"ג ס"ב. כדי לתלות את המנורה, וכדי להגן על הדלת מפני האש, נוספה לחנוכה דופן אחורית, ראה על כך: ד' שפרבר, מנהגי ישראל, ה, ירושלים, תשנ"ה, עמ' קמו (תורה לד"ר א' ארנד על סיועו בזה). גם רח"י בכרך, חוות יאיר, סוף סי' רכו, התייחס למציאות שכזו: "ואחר הרשות לגלות עניות דעתי נראה שהדלת הזאת שלמה ומתוקנת כרוב דלתי בתים אשר מחוברים לציר מצד שמאל הכניסה ולכך הרשות בידו לחבר נר חנוכה בדלת עצמה, ואפשר דטפי עדיף דמקרב שני המצוות ונכנס ביניהם קרוב וסמוך לשניהם". כלומר הואיל וההדלקה כיום היא בתוך הבית, ופתיחת הדלת היא לכיוון הפנימי של הבית, וצריך לקיים את דברי הגמ' "מצוה להניחה בטפח הסמוך לפתח", הרי שנוצרת בעיה, כי פתיחת הדלת תגרום לכך שהדלת תסתיר את נר החנוכה. נראה כי הפתרון הפשוט לבעיה זו היה בהרחקת נר החנוכה פנימה אל תוך הבית, או בהסתתרו הצידה יותר, הכל תלוי במבנה הכניסה, ואין כאן המקום להרחיב בזה, מה עוד שאין אנו יכולים לצייר זאת כאן. לכן, העדיף רח"י בכרך להציע פתרון נוסף והוא לתלות את נר החנוכה על הדלת, וכשהדלת תהיה פתוחה היא לא תסתיר את הנר. בכך לא הרחקנו את נר החנוכה מהמזוזה, והוא מה שכתב "קרוב וסמוך לשניהם".

אלא שיש הבדל בין ההסברים הניתנים ע"י שניהם. לפי מהר"ם חביב ציר הכניסה של דלת הכניסה הוא מימין. נר חנוכה קבוע בדלת. אם הדלת תהיה פתוחה בזמן שהנר דולק, הרי שהנר והמזוזה שניהם נמצאים בצד ימין, ולא קיימנו את הדרישה ששניהם ימצאו האחד מול השני. לכן הוא כותב כי הדלת צריכה להיות סגורה במשך הזמן שהנר דולק. לעומתו, לדעת רח"י בכרך, ציר הדלת הוא משמאל, ועל כן הדלת צריכה להיות פתוחה כל זמן שהנר דולק, כי רק אז נמצא הנר ממול למזוזה. שניהם מסבירים בכך הן שיטת היש

מפרשים שכתב ר"י אבוהב, שלדעתם יש לשים את הנר בצד הפנימי של הדלת ובקצה הרחוק שלה. לעומת זאת לדעת ר"י אבוהב עצמו לא צריך להרחיק את הנר עד קצה הדלת, אלא נותנים את הנר קרוב יותר לציר של הדלת. לדעת מהר"ם חביב המדובר הוא במקרה שהדלת עודפת על הפתח, והיא נסגרת מבפנים על הקיר הפנימי של הבית. במקרה זה אפשר לתת את הנר על הדלת על פי הרוחב האמיתי של הפתח ולא על פי הרוחב האמיתי של הדלת, שהיא רחבה יותר. בכך הסביר מהר"ם חביב את ההבדל בין היש מפרשים לר"י אבוהב עצמו. גם רח"י בכרך הסביר את ההבדל בין השיטות בהתאם להסברו, אבל אין כאן המקום.

פרופ' יעקב שמואל שפיגל

פתח תקוה

שאלה מי שנותן חנוכה בדלת מביעא אם מותר לפתוח ולסגור כדרכו ושכמ"ה.
תשובה גלעד דאין קפידא וחשש שמא יאמר הרואה לצורכו הוא דאדלקה, דדוקא
הדליקה בפנים והוציאה לחוץ (שבת כב ע"ב) וכן אם הדליקה ואוחזה במקומה (שם) אמרי
לא יצא, משום דכיון דהיא בידו יאמרו לצורכו הוא דאדלקה, אבל בג"ד שהיא קבועה
בדלת במקום הנחת נר חנוכה ואין דרכו כל השנה להדליק שם נר מפני שפותח וסוגר
הדלת לא יאמרו דלצורכו הוא דאדלקה, דהרי רואים דלדרכו הוא מהלך ואינו משתמש
לאורו, ודוקא כשאוחזה בידו ומטלטלה מבפנים לחוץ יאמרו שלצורכו הוא דאדלקה, שכן
דרך רוב בני אדם כל השנה כשיוצאים מתוך ביתם לחוץ ונר בידם להשתמש לאורו, מה
שאין כן בנר הקבוע בדלת.

כת"י סינסיניטי 158

יש להביא ראיה מהא דכתב ר' ב"י סי' תרע"ה וז"ל שכתב בשם מהר"י אבוהב ז"ל,
כתוב בנמוקי יוסף כי פעם א' ראה בב"ה שהדליקו הנרות בכלי שהיו מדלקין בו כל השנה
להאיר, שבאותו כלי היו הנרות מתוקנות לנר חנוכה, ואחר שהדליק המדליק נר חנוכה היה
משליך החבל בידו להגביה הכלי להעמידו במקומה המיוחד לו כל השנה, ומחה ביד

המדליק שלא יעשה כן, שאעפ"י ששמעו העומדים בב"ה הברכה של חנוכה בשעת ההדלקה, מ"מ הרואה שלא היה שם באותה שעה יאמר לצורכו הוא שהדליק, ולכן צריך שלא יגביה הנר אלא שיניחנה למטה בפחות מעשרה וכו' ע"כ. ונ"ל שאחר שהדלקת הנר בב"ה אינו אלא משום מנהג שנהגו, ואין חוששין שהיא לפני הפתח אלא לפני ההיכל, אין לדקדק בזה כ"כ משום הנכנסים והיוצאים. ועוד שאפילו בבית אין אנו מדליקין עכשו אלא מפני [בני] הבית (שבת כא ע"ב, תד"ה דאי), לפי זה אין לחוש לעוברים ושבים כ"כ, וכ"ש בב"ה, שהרי כל הבאים לשם יודעים שאלו הנרות הם של חנוכה וכו' עכ"ל.

ומהכא איכא למיפשט בעיין, דאפי' לדעת נמוקי יוסף שמחה ביד המדליק נר חנוכה שלא יגביהנה ממקום הדלקתה למעלה, היינו מפני שהיה מגביה הנרות למקומה הקבוע לה כל השנה ולפיכך מחה, דהרואה שמגביה הנר למעלה במקום הנחתה כל השנה יאמר גם עתה לצורכו הוא דאדלקה, הא אם לא היה דרכן כל השנה להדליק באותו מקום נר ולהגביהו, לא היה חושש למחות בהם שלא יגביהנה למעלה, כי לא היה שום חשש לרואה שיאמר לצורכו הוא דאדלקה, כיון שכל השנה אין דרכם להדליק שם באותו מקום נר לאורה, ה"נ בנ"ד שקבעו נר חנוכה בדלת במקום שאין מניחים שם נר כל השנה ליכא למיחש אם יסגור ויפתח הדלת שיאמר הרואה לצורכו הוא דאדלקה, וכ"ש לסברת מהר"י אבוהב ז"ל² שכתב דבזמן הזה שאין אנו מדליקין אלא מפני בני הבית, דאין לחוש כל כך לעוברים ולשבים כי לבני הבית יש היכירה, וכבר הם יודעים שאותו נר הקבוע בדלת הוא נר חנוכה, ואין טועים לומר דלצורכו הוא דאדלקה.

אבל מטעם אחר יש להזהר שלא לפתוח ולסגור הדלת, משום דקי"ל דמצוה להניחה בטפח הסמוך לפתח משמאל כדי שתהא מזוזה מימין וחנוכה משמאל (שבת כב ע"א). ולפיכך כשמניחה בדלת, אם הדלת קבועה לצד ימין צריך לסגור הדלת ולקבוע שם נר חנוכה לצד השמאל, אבל אם יפתח הדלת נמצא דמזוזה ונר חנוכה כולם מימין. וכן איפכא, אם הדלת קבועה לצד שמאל ומניח נר חנוכה בשפת הדלת שבתוך הבית, צריך להיות הדלת פתוחה כדי שתהא נר חנוכה משמאל, אבל אם יסגור הדלת נמצא שגם נר חנוכה הוא לצד ימין.

וזה אצלי פי' מ"ש הטור סי' תרע"א ז"ל, ובס"ה כתב שאם מניח בדלת עצמה יניחנה מחציו של כניסה לצד שמאל. וכתב ר' ב"י וכתבו בשם מהר"י אבוהב, י"מ מחציו של (כניס"ה לצ"ד שמאל)³ פתח כשנחלקנה לשנים נשים אותה בחצי של הכניסה שהוא לצד פנים ויהיה לצד שמאל, אבל לשון ס' המצות הוא יניחנו מחציו של כניסת הבית לצד שמאל, ונר' שפי' כך כשיכנס לבית יחלוק מפתח הבית לשנים, ומחציו של כניסה הוא לצד שמאל יחשב מחלוק השמאל ובוזה יהיה לצד שמאל עכ"ל, והרבה פירושים נאמרו בלשון זה.

והנכון אצלי הוא, דהיש מפרשים פי' לפי גרסת הטור שהיה גורס בס"ה שאם מניח בדלת עצמה יניחנה מחציו של כניסה לצד שמאל, כוונתם לפרש כלשון זה דהדלת קבועה בצד ימין וכן [ש]פותחים הדלת נמצא כל הדלת היא לצד ימין, לפיכך [יש] להניח נר של חנוכה בחציו של כניסה שהוא לצד פנים, [ש]כשיסגיר הדלת יהיה נר חנוכה משמאל ומזוזה מימין. אבל כפי לשון ס' המצות עצמו משמע דאין לדקדק כ"כ לשים נר חנוכה בחצי הדלת ההולכת לצד פנים כדי שכשיסגרו הדלת יהיה נר חנוכה לשמאל, אלא יחלקו

2 סברא זו נאמרה כבר ע"י בעלי התוספות כפי שצינתי, אלא כוונתו לומר הואיל ור"י אבוהב קיבל סברא זו.

3 על מלים אלו יש גרשיים כמו שכתבתי, והוא סימן למחיקה, ולפיכך הקפתי אותן בסוגריים.

מפתן הבית לשנים, ואפי' שהדלת רחבה הרבה והמפתן קצר יניחנ' אותה בחלק הדלת שכנגד חצי של כניסת המפתן שהוא לצד פנים, ובזה יהיה שכשיסגרו הדלת יהיה נר חנוכה לצד שמאל ואפי' שאינ' בחצי הדלת שהוא לצד פנים יחשב מחלק השמאל, ותו לא מידי.

תשובה בענין ברכת הגומל

שאלה חולה שסבור שנתרפא ואמר הגומל, וא"ל הרופא עדיין צריך אתה להתרפאת, מיבעיא לי אי סגי בהגומל קמא, ושכמ"ה⁴.

תשובה נלע"ד דחייב לברך פעם אחרת. דכיון דהרופא אומר שעדיין לא נתרפא (ו) לגמרי מיחייב לברך, שאין חל חיוב ברכה זו אלא כשנצול מן החולי לא כשהוא בתוך החולי, וכיון שהרופא אומר לו שלא נתרפא, ודאי דחייב לברך פעם אחרת. וכן יש לדקדק מדברי רש"י שכתב בפרק הרוואה (ברכות נד ע"ב, ד"ה צריכין) ד' צריכין להודות כשיוצאין מן הסכנה. כלומר, שאם בירך ועדיין לא ניצול לגמרי מן הסכנה, לא נפטר כיון שאחר ברכתו היה עדיין בתוך חולייו, ואע"ג שחולה אומר שהוא כבר נתרפא, כיון שהרופא אומר שהוא בתוך חולייו לא שמעינן ליה, כי מגין הוה ידע אם נתרפא או לא.

וכן יש להביא ראיה מהא דאמרינן בפ' יום הכפורים (יומא פג ע"א), א"ר ינאי חולה אומר צריך ורופא אומר אינו צריך שומעין לחולה, מ"ט לב יודע מרת נפשו (משלי יד, י). רופא אומר צריך, וחולה אומר אינו צריך, שומעין לרופא, מ"ט תונבא הוא דנקיט ליה. הרי ברור דאפילו לענין כרת אמרינן אם החולה אומר אינו צריך שכבר נתרפא[א]תי, ורופא אומר צריך שומעין לרופא מפני שהוא בקי ויודע בצערן של חולים, לא כן החולה דלא ידע, ודאי לא צייתין ליה. וכיון דרופא אמר דצריך עדיין להתרפאת, צריך לברך פעם אחרת.

4 עד עתה לא מצאתי בספרי הפוסקים דיון בשאלה שנשאל עליה מהר"ם חביב. האחרונים פסקו כי חולה יברך הגומל רק כאשר החלים לגמרי. כך לדוגמה כתב עטרת זקנים בסי' ריט: "ונראה שאין לברך עד שיצא מהצרה לגמרי, וכן בחולה עד שיחזור לבוריו לגמרי" וכו', והביא ראיות לדבריו. וכן כתב גם האשל אברהם לר"א מבוטשאטש שם. ובספר תודת חיים, הלכות ברכת הגומל, לר"ג ששון, בני ברק, תש"ן, עמ' יז, ציין שגם האדמו"ר מקלויזנבורג, בתשובתו שנדפסה בכתב העת 'צפונות' א, סבור כן. אוסיף עוד כי גם ר' יוסף מולכו בתשובותיו אהל יוסף, שאלוניקי, תקט"ז, סי' א, סבור כן. ומ"מ אין זה דומה לנידון דידן לגמרי, הואיל ושם מיירי אם יברך אם לאו, ואילו כאן מיירי במי שכבר בירך הגומל, האם יחזור ויברך פעם שנייה. מהר"ם חביב פסק שחייב לברך פעם שנייה.